

“Nar ağacı,

‘Nar’sız olur mu?’”

TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE MEYVE ADLARININ ANLAMLANDIRILIŞI*

Kabul Tarihi: 22.03.2016

Yayın Tarihi: 14.04.2016

Fevzi KARADEMİR*

Öz

Yazı dili sözlükleri, özünde bir ağız veya lehçeye dayanan ortak dilin sözlükleri olup öncelikli olarak canlı kelimelerin kullanılış anlamlarını esas alırlar. Bu sözlükler, bir yandan toplumun doğru anlama, yazma ve konuşmasına vesile olurken bir yandan da toplumun üretim ve kullanımına göre şekillenirler. Dolayısıyla söz konusu sözlüklerdeki bir kelimenin ilk anlamı, kelime, bağlamsız söylendiğinde toplumca anlaşılan ilk anlamıdır. Toplumca benimsenmeyen bir anlamı, bir sözün ilk anlamı; toplumca benimsenmiş olanı, ikinci anlamı olarak sunmak toplumsal iletişime vasıta olması gereken bir çalışma için sorunlu bir durumdur.

Türkçenin başlıca yazı dili sözlüklerinde meyve adlarının sunumunda böyle bir sorun gözlenmektedir. Genel olarak meyve adlarının birinci anlamları ağaç; ikinci anlamları meyve olarak verilmektedir.

Bu çalışmada öncelikle meyve, ağaç ve çalı kavramlarına açıklık getirilmiş, daha sonra başlıca Türkçe sözlüklerde söz konusu kelimelerin ne şekilde anlamlandırıldığı ve anlamlandırılması gerektiği konuları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Türkçe sözlükler, meyve adları, anlam.

ON THE SIGNIFICATION OF FRUIT NAMES IN THE TURKISH DICTIONARIES

Abstract

Written language dictionaries are, in essence, dictionaries for the common language based on one dialect or accent and primarily take the usage meaning of live words as their basis. These dictionaries both contribute to the correct comprehension, writing and speech of the society and are shaped according to the production and usage of the society. Therefore, the first meaning of a word in the dictionaries in question is the first meaning which is understood by the society when the word is uttered without context. The presentation of a meaning which has not been adopted by the society as the first meaning of a word and presentation of a meaning which has been adopted by the society as the second meaning is a problematic situation for a study aimed to contribute to the social communication.

In the presentation of fruit names in the primary written language dictionaries of Turkish, such a problem is observed. Generally, the first meanings of fruit names are provided as trees and the second meanings as fruits. In this study, first the notions of fruit, tree and shrub are clarified then the topics of in what way the words in question have been signified in primary Turkish dictionaries and how they should be signified in Turkish dictionaries are elaborated on.

Key Words: Turkish dictionaries, fruit names, meaning.

Giriş

Türklerin bilinen ilk sözlüğü Kaşgarlı Mahmut’un 1074’te tamamladığı Divânu Lugâti’t-Türk’tür. Kaşgarlı’dan bugüne manzum/mensur birçok sözlük vücuda getirilmiştir. Ancak günümüz Türk sözlükçülüğünde karşılaşılan sorunlar göz önüne alındığında, sahip olunan yaklaşık bin yıllık bu tecrübenin bir disipline dönüştürüldüğünü söylemek güçtür. Terim sözlüklerimizin, henüz Batı’nın söz(lük) ekseninde disipline ettiği bilimler olan leksikografi (İng. lexicography) ile leksikoloji (İng. lexicology) terimlerinin

* Bu yazı, 26-27 Kasım 2014 tarihinde Sakarya Üniversitesinde (Sakarya) gerçekleştirilen *Uluslararası Sözlük Bilim Sempozyumunda* bildiri olarak sunulmuştur.

*Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü. e-posta: karademir73@gmail.com

çevirisinde ve kavramsal çerçevesinde bile anlayamamış olması üzücüdür¹. Ancak son zamanlarda yapılan bilimsel toplantılar, üretilen bilimsel eserler, Türkiye’de sözlük biliminin gelişimi açısından ümit vericidir.

Sözlük hazırlamak alelade bir iş değildir. Sözlüğün amaç ve çerçevesinin belirlenmesi, madde başlarının sağlıklı bir biçimde seçilmesi, sıralanması, tanımlanması, örneklendirilmesi, bir disiplin çerçevesinde gerçekleştirilmek durumundadır. Özellikle somut, soyut her bir söz için efradını cami, ağyarını mani bir tanım yapmak, dil birimleri üzerinde mikro düzeyde işlemler gerçekleştirmeyi gerektirir. Zira bir sözün kavramsal çerçevesi çizilirken hem diğer sözlerin kavramsal sınırları gözetilecek hem de sözün kendi anlam tabakaları (gerçek, yan, mecaz vb.) arasındaki sınırlar nazara alınıp anlamlar ona göre sıralanacaktır. Bunun ne denli zor bir iş olduğu herhangi bir kavramın tanımı yapılmaya başlandığında hemen kendini göstermektedir. Bütün bunları sağlıklı bir biçimde gerçekleştirmek ciddi bir disiplin ve dikkatle mümkündür.

Genel hatlarıyla sözlükler, belirli bir amaç doğrultusunda ve bu amaca uygun kurallar çerçevesinde bir veya birkaç dilin sözlerini dizgesel bir biçimde ortaya koyan söz varlığı çalışmaları olup dayandıkları dil malzemesi², esas aldıkları dil sayısı³, konuları⁴, yazılış biçimleri⁵, kapsadıkları malzemenin niceliği⁶, kaydedildikleri ortam⁷ gibi çeşitli yönlerden sınıflara ayrılmaktadırlar (Ölker, 2011: 46; Kocaman, 1998: 111-113; İlhan, 2009: 537).

Sözlük türleri içerisinde bir dilin bütün konularını ilgilendirenler, yazı dili sözlükleri (genel sözlükler)dir. Bu sözlükler aynı gösterenden aynı şeyin anlaşılmasını sağlayarak toplumsal iletişimin tesisine yardımcı olur.

Yazı dili sözlükleri, özünde bir ağız veya lehçeye dayanan ortak dilin sözlükleri olup öncelikli olarak canlı kelimelerin kullanılış anlamlarını esas alırlar. Bu sözlükler, bir yandan toplumun doğru anlama, yazma ve konuşmasına vesile olurken bir yandan da toplumun üretim ve kullanımlarına göre şekillenirler. Dolayısıyla söz konusu sözlüklerdeki

¹ Araştırmacıların Batı’dan alınan terimlere birbirinden farklı karşılıklar vermesi, Türkçedeki terim karmaşasının başlıca nedenlerindedir. Farklı şekillerde karşılanan terimlerin bir bölümü de dil ile ilgili disiplin adlarıdır. Dil ile ilgili disiplinleri belirten terimler arasındaki anlamsal ayırtıyı **bilim-bilgi**, karşıtlığından yararlanarak açıklamak, çevirilerde başvurulan başlıca yollardandır. Örneğin, kimine göre fonetik, ses **bilim(i)**; fonoloji, ses **bilgisi**dir. Kimine göre ise fonetik, ses **bilgisi**; fonoloji, ses **bilim(i)**dir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Karademir, 2011). Benzer yaklaşım söz(lük) eksenli terimler olan leksikografi (İng. lexicography) ve leksikoloji (İng. lexicology) terimleri için de söz konusudur. Bu iki terimi eş anlamlı olarak birbirinin yerine kullananlar olduğu gibi **bilim-bilgi**; **söz(lük)-sözcük** karşıtlıklarından yararlanarak iki terim arasında kavramsal bir ayırma gidenler de mevcuttur. Ancak bu ayırmada, kişiler, aynı yaklaşımı sergilememekte, konuyla ilgili tam bir terim karmaşası yaşanmaktadır (krş. Vardar vd. 1998: 192; İmer vd., 2011: 226-231; Karaağaç, 2013: 725, 784; Yılmaz, 2014: 91, 97). Bu konudaki karmaşa sadece terimlerin gösteren boyutunda değil, onların kavram sınırlarının belirlenmesinde de kendini göstermektedir. Söz konusu karmaşayı konu alan Akalın, şu sonuca varmıştır: Leksikoloji, *sözcük bilimidir*. Bu bilim, bir dilin söz varlığını oluşturan birimleri ve bu birimlerin anlamlarını, birbirleriyle ilişkilerini zaman içinde yaşadığı değişim ve gelişmeleri araştırır. Leksikolojinin bir alt dalı olan Leksikografi ise *sözlük bilimi* veya *sözlükçülüktür*. Araştırmacı bu terimlerden *sözlükçülük*’ü tercih etmiş ve onun kavramsal çerçevesini şöyle çizmiştir: *Sözlükçülük*, bir dilin veya karşılıklı olarak daha fazla dilin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymak üzere yöntemleri araştırma; sözlük hazırlama, yazma ilkelerini, kurallarını geliştirme ve uygulama alanına çıkarma işidir (2010: 164 vd.). Boz da leksikoloji ve leksikografi için benzer kavramsal ayırımı yapmış, ancak leksikografi için sözlükçülük terimini doğru bulmamıştır. Araştırmacı, sözlükçülüğün hem teorik hem de uygulamaya dayanan yanını daha iyi yansıttığı için *sözlükbilim(i)* terimini kullanmanın daha isabetli bir seçim olacağını belirtmiştir (Boz, 2011: 13).

² Yazı Dili Sözlükleri/Genel Sözlükler, Konuşma Dili Sözlükleri, Lehçe Sözlükleri...

³ Tek Dilli Sözlükler, Çok Dilli Sözlükler...

⁴ Genel Söz Varlığı Sözlükleri, Kişi Adları Sözlükleri, Yer Adları Sözlükleri, Yazar Adları Sözlükleri, Deyim ve Atasözü Sözlükleri, Tekrar Sözlükleri, Eş Anlamlı Kelime Sözlükler, Zıt Anlamlı Kelime Sözlükleri, Yabancı Kelime Sözlükleri, Köken Bilgisi Sözlükleri, Terim Sözlükleri, Argo Sözlükleri...

⁵ Manzum Sözlükler, Mensur Sözlükler, Alfabetik Sözlükler, Kavram Sözlükleri, Tersine Sözlükler...

⁶ Ansiklopedik Sözlükler, Küçük Sözlükler, Cep Sözlükleri.

⁷ Basılı Sözlükler, Elektronik Sözlükler.

bir kelimenin birinci anlamı, kelime bağlamsız söylendiğinde toplumca anlaşılan ilk anlamıdır. Toplumca benimsenmeyen bir anlamı, bir sözün birinci anlamı; toplumca benimsenmiş olanı, ikinci anlamı olarak sunmak toplumsal iletişime vasıta olması gereken çalışmalar için sorunlu bir durumdur.

Türk Dil Kurumunca hazırlanmış olan Türkçe Sözlük başta olmak üzere Türkçenin başlıca yazı dili sözlüklerinin önemli bir kısmında *armut*, *nar*, *portakal* vb. sözlerin sunumunda böyle bir sorun gözlenmektedir. Zira, bu tür sözlerin birinci anlamları, *ağaç*; ikinci anlamları *meyve* olarak verilmektedir. Oysa bir Türkçe konuşuru için *armut*, *nar*, *portakal* vb. gösterenler, öncelikle *ağaç* kavramına değil, *meyve* kavramına işaret etmektedir.

Bu çalışmada öncelikle *meyve*, *ağaç* ve *çalı* kavramlarına açıklık getirilecek, daha sonra başlıca Türkçe sözlüklerde söz konusu kelimelerin ne şekilde anlamlandırıldığı ve anlamlandırılması gerektiği konuları üzerinde durulacaktır.

Meyve kavramı

Türkçe Sözlük, *meyve* sözünün birinci anlamını, “*Far. mîve a. 1. bit. b. Bitkilerde çiçeğin döllenmesinden sonra yumurtalığın gelişmesiyle oluşan tohumları taşıyan, genellikle yenebilen organ, yemiş*” şeklinde verir (Komisyon, 2011).

Bitki bilimi çalışmalarında da benzer tanımlar yapılır. Örneğin, Türemiş, *Meyve Pomolojisi* adlı çalışmasında *meyve* kavramını şöyle açıklar: “*Botanik anlamda meyve; angiosperm çiçeğinde veya çiçek salkımında bulunan ve tohum taslağını çevreleyen meyve yapraklarının (karpel) gelişmesiyle oluşan ve içinde genellikle tohumları taşıyan generatif bir organdır. Bu yapıya, yakın çiçek organları da katılır. Olgunlaşma esnasında çiçeğin ovaryumundan başka diğer kısımları genellikle dökülür ve ovaryum olgunlaşarak meyveyi oluşturur*” (Türemiş, 2012: 289).

Dünyada ve Türkiye’de üretimi yapılan meyveleri belirten şu bilgiler de meyve çeşitlerinin genel çerçevesini ve nelerin meyve olarak kabul edildiğini ortaya koyması açısından önemlidir:

Dünyada en fazla üretimi yapılan meyveler arasında birinci sıralarda yağlık palmye, muz, üzüm, elma, portakal, Hindistan cevizi, mango, mandarin, armut ve ananas yer alır⁸.

Türkiye’de yetişen başlıca yabancı meyveler ile kültür meyveleri ise şunlardır⁹:

1. Yumuşak çekirdekli meyve türleri: ahlat, alıç, armut, ayva, elma, Japon ayvası, kocayemiş, kuş üvezi, muşmula, Trabzon hurması, üvez, yemşen, yenedünya.

2. Sert çekirdekli meyve türleri: Avrupa grubu erik, çakal eriği, delice, hünnap, idris, iğde, karayemiş, kızılıcık, kiraz, kiraz eriği, şeftali, vişnap, vişne, zerdali, zeytin.

3. Sert kabuklu meyve türleri: Antep fıstığı, badem (bodur), badem (kültür), buttum, ceviz, çamfıstığı, fındık (Avrupa fındığı), fındık (Türk fındığı), kestane, melengiç, mezdeki sakızı.

⁸ “*Son istatistik verilerine göre dünyada ticari önemi olan ve kayıtlara giren yaklaşık 45 meyve türünün yetiştiriciliği yapıldığı belirtilmektedir. Dünya meyve üretim alanı yaklaşık 106 milyon ha, meyve üretimi ise 771 milyon tondur*” (Gerçekoğlu, 2012: 23-25).

⁹ Meyvelerin tasnifi konusunda araştırmacılar farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. krş. Gerçekoğlu, 2012: 3-5; Türemiş, 2012: 290; Kütevin, Kütevin, 1990: 127 vd.; AÜAÖF, 2002: 4.

4. Üzümsü meyveler: ahududu, asma, bektaşi üzümü, berberis, beyazdut, böğürtlen, çilek, çitlembik, frenk üzümü, gelebor, karadut, kuşburnu, mürver, yabanmersini.

5. Turunçgiller: ağaçkavunu, altıntop, bergamot, kamkat (silindirik), kamkat (yuvarlak), limon, mandarin, portakal, tatlı limon, turunç, üç yapraklı portakal.

6. Akdeniz meyveleri, tropik ve subtropik meyve türleri: avokado (Hind armudu), delice, frenk inciri, guava, hurma, incir, muz, nar, papaya, zeytin (Gerçekoğlu, 2012: 3-5). (Gerçekoğlu, 2012: 23-25).

Tarım Bakanlığının genel ağ sayfasında da “Meyve Üretim Miktarları” başlığında benzer sınıflama yapılmakta, yukarıdaki sözler *meyve* adı olarak verilmektedir (<http://www.tarim.gov.tr>).

Ağaç ve çalı kavramları

Ötüken Türkçe Sözlük, *ağaç*’ın tanımını şöyle yapar: “*eT. ı (bitki)>ı-ğaç [Tietze] 1. Boyu oldukça yüksek, dalları ve gövdesi ile geniş alan kaplayan, uzun yıllar yaşayan odunsu bitki*” (Çağbayır, 2007: 132).

Mamikoğlu, *Türkiye’in Ağaçları ve Çalıları* adlı çalışmasında Yaltırık’tan aktarmayla *ağaç* için şu tanımları verir: “*Ağaç boyu en az beş metre, gövde çapı on santimetreden aşağı olmayan, dal, sürgün ve yaprakların oluşturduğu tepe tacını tek bir gövde ile taşıyan, her yıl çap artımı yaparak kalınlaşan, boy büyümesi yaparak boylanan ve dokularındaki hücrelerin büyük bölümü odunlaşmış olan uzun ömürlü odunsu bitkilerdir*” (2012: 16).

Mamikoğlu’na (2012: 18) göre, ağaçlar; açık tohumlular (fil kulağı yapraklılar, kozalaklılar, palmiye yapraklılar, taç yapraklı çiçekliler), kapalı tohumlular (bir çenekliler, iki çenekliler) şeklinde sınıflara ayrılır. Ayrıca iki çenekliler de kendi içinde sınıflandırılır.

Araştırmacının, *çalı* tanımı ise şöyledir: “*Toprak seviyesinden itibaren aynı ya da yakın kalınlıklarda birçok gövdesi bulunan ve en çok beş metreye kadar boylanabilen odunsu bitkilere de çalı adı verilir*” (2012: 16).

Meyve adlarının ağaç türü olarak kullanımı

Bitki bilimi çalışmalarında genel olarak *meyve* göstereninin *ağaç*’tan farklı bir kavrama karşılık olarak kullanıldığı gözlenir:

Meyve:

“*meyvenin iriliği, rengi, dokusu, tadı ve yara bereden temiz bulunması, meyvenin olgunlaşması...*” (Kütevin-Kütevin, 1990), “*meyvenin oluşumu, meyve türlerinde eşey dağılışı...*” (Soylu, 2012).

Fidan/ ağaç:

“*meyve fidanı, incir fidanı, ceviz fidanı, turunçgil fidanı...*” (Hepaksoy, 2012), “*meyve ağaçları...*” (Soylu, 2012), “*meyve bahçesi, şeftali ağacı, elma ağacı...*” (Kütevin-Kütevin, 1990).

Bu kullanımlar, ilgili alan sorularına şöyle yansımıştır:

“1. Anavatani Anadolu olmayan meyve türü aşağıdakilerden hangisidir?”

a) ceviz, fındık, kiraz b) elma, asma, kestane c) incir, zeytin vişne d) erik, böğürtlen, iğde e) muz, limon, portakal

2. İhracatımızda en ağırlıklı yere sahip meyve türü aşağıdakilerden hangisidir?”

a) badem b) elma c) portakal d) fındık e) Antepfıstığı” (AÜAÖF, 2002: 16-17).

Yukarıdaki ifadelerde, *asma* kavramının kullanımı hariç, çünkü *asma* aslında üzümü veren bitki iken üzüm yerine kullanılmış, genel olarak *meyve* ve *ağaç* ayrımının yapıldığı, *böğürtlen*, *ceviz*, *elma*, *erik*, *findık*, *iğde*, *incir*, *kestane*, *kiraz*, *limon*, *muz*, *portakal*, *vişne*, *zeytin* göstergelerinin *meyve* olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak çalışmalarda hem *meyve* hem *kestane*, *ceviz*, *dut* gibi meyve türü adlarının sıklıkla bu meyveleri veren *ağaç* yerine kullanıldığı da gözlenir. Aşağıdaki ifadeler bu tür kullanımları örneklemektedir:

“**Meyve dikilecek toprağın hazırlanmasında, toprakta yerleşip gelişmekte olan nematod gibi hastalık unsurlarının temizlenmesi büyük önem taşır**” (Kütevin, Kütevin, 1990: 12).

“**Kestanelerin**, insan tarihinin ilk çağlarından beri bilinegelen ve yenilen meyvelerinden başka (...). **Cevizler**, kışın yaprağını döken boylu ağaç, bazen de ağaççık halinde görülen odunsu bitkilerdir. (...). **Dutlar**, kışın yaprağını döken ağaç, ağaççık halinde odunsu bitkilerdir” (Kayacık, 1977: 76, 139, 160; Benzer kullanımlar için ayrıca bk. Mamikoğlu, 2012).

Bu tür kullanımların ilgili alan sorularına yansımaları ise şöyledir:

“3. Elmanın meyvesi, çiçeğin hangi kısmından oluşur?

a) çanak yapraklardan b) ovaryum çeperinden c) çiçek sapından d) karpellerden e) çiçek çeperi ve kaliks tübünden

4. Çileğin meyvesi, çiçeğin hangi kısmından oluşur?

a) çiçek sapından b) çiçek tablasından c) kaliksten d) karpelden e) ovaryumdan” (AÜAÖF, 2002: 16-17).

Ağaç ve meyveleri konu alan edebi yazılarda da benzer durum söz konusudur. Adil İzci'nin deneme türündeki *Ağaçlar Kitabı*'ndan bazı ifadeler örnek olarak aşağıya alınmıştır. Birinci paragrafta ağaçların türleri, meyve adları ile belirtilmişken ikinci paragrafta meyve adları ağaç kavramının yerine kullanılmıştır:

“Sonra başka kentlerde başka **badem ağaçları** gördüm. (...) **Erik ağaçları** alçak gönüllü olduğundan çoğu yerde yetişiyor. (...) **Kayısı ağaçları** da; **badem, erik ağaçları** gibi öncelikle çocukluk kentimin kapılarını aralıyor. (...) Bütün kent çiçek açmış **kayısı ağaçlarıyla** donanıyor. (...) **Nar ağaçları** ise bildiğim hiçbir ağaçla bağdaşamadı. (...) Doğrusu **elma ağaçlarını** bir başlarına görmekten çok bahar cümbüşü içinde severim. (...) Şimdi de **kiraz ağaçlarını** arıyorum. (...) **Çiçekli şeftali ağaçlarının** çiçeklerinde renkler iç içe!”

“**Bademler** kış ortasında gelin gibi (Oktay Rifat'tan akt.) (...) **Badem çiçeklerinin** kışkırtıcılığına karşılık, **erik çiçekleri** neden temiz, tertemiz bir koku ile yıkar; bunu da bilmesek olur. (...) Dağ yolunda **çiçek açan eriğin** kokusuyla birden güneş doğuyor (Başo'dan akt.) (...) Bizim bahçedeki erik ağacından sonra bu bahçedeki **kayısılar da çiçek açınca**, ilgim bir süreliğine onlara dönüyor. (...) Bütün gün gölgesinde oynadığım dost **badem** (Z. O. Saba'dan akt.) (...) **Badem, erik, kayısı gibi ağaçlar** şimdi çağlarını büyütüyor. **Elmalarsa** uçuk pembe, beyaz arası iri çiçeklerini sebil etmişler. (...) **Nar**, bir yandan ilk meyvelerini büyütme başlamışken bir yandan da hala çiçek açıyordu” (2004).

Meyve adlarının Türkçe sözlüklerde anlamlandırılışı

Türkçe sözlüklerde çok anlamlı sözlerin anlam sıralamasında bir özensizliğin olduğu ve bunun sözlükçülük açısından bir sorun teşkil ettiği, aynı söz tanımlanırken o söz için verilen anlam birimcikler konusunda sözlükler arasında bir tutarlılığın bulunmadığı çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur (bk. Boz, 2009a; 2009b; Basatemur, 2013).

Türkçenin genel sözlüklerinde, gerek meyve adlarının anlam birimciklerinin sayısında, gerekse anlamlarının sıralanışında da önemli farklılıklar gözlenmektedir.

Bu çalışma, meyve adları için verilen anlamların sıralanışı ile ilgilidir. Ancak asıl konuya geçmeden önce kayısı sözü örneğinde, meyve adlarının anlam birimciklerinin sayısı konusundaki farklılıklara da dikkat çekilecektir:

Kayısı sözü için üç farklı sözlükte verilen anlamlar ve anlam birimcikler şöyledir:

Türkçe Sözlük (TS):

“*Far. kaysî a. 1. bit. b. Gülgillerden, sıcak veya ılık iklimlerde yetişen, çiçekleri pembemsi beyaz bir ağaç (Prunus armeniaca). 2. bit. b. Bu ağacın açık turuncu renkte, eti sulu, güzel kokulu, tek ve sert çekirdekli tatlı meyvesi: Benim kayıslara müşteri çıkmam ihtimalini düşünmüştü. – R. N. Güntekin. 3. Beyazı pişmiş, sarısı az pişmiş yumurta.*”

Misalli Büyük Türkçe Sözlük (MBTS):

“(Fars. kaysî-kaysî) [Kelime Balkan dillerine de geçmiştir.] 1. İki çenekliler sınıfının gülgiller familyasından, 4-6 metre boyunda, dalları dik ve yaygın, çiçekleri pembemsi beyaz renkte, anayurdu Doğu Anadolu olan meyve ağacı. 2. Bu ağacın etli, az sulu, tek çekirdekli, sarı-turuncu renkli, kokulu, bol şeker ve vitaminli, yaş ve kuru olarak yenen meyvesi.”

Hayat Büyük Türk Sözlüğü (HBTS):

“*Erik ile şeftali arasında bir meyve; zerdalinin daha büyüğü ve iyisi, mışmış. Şam kayısı = Bu meyvenin en iyi cinsi. Kayısı tatlısı, hoşafı = Bu meyvenin kurusundan yapılan reçel ve hoşaf. Kayısı ağacı = Bu meyveyi veren ağaç.*”

Şimdi üç sözlüğün aynı söz için verdikleri anlam ve anlam birimcikleri bir tablo üzerinde karşılaştıralım:

1. Tablo: Üç Sözlüğe Göre Kayısı Adının Anlam Birimcikleri

		TS	MBTS	HBTS
		-	İki çenekliler sınıfındadır.	-
		Gülgillerdendir.	Gülgillerdendir.	-
		Sıcak veya ılık iklimlerde yetişir.	-	-
		-	Anayurdu Doğu Anadolu'dur.	-
		Çiçekleri pembemsi beyazdır.	Çiçekleri pembemsi beyazdır.	-
		-	4-6 metre boyundadır.	-
		-	Dalları dik ve yaygındır.	-
		-	-	(Büyük bakımından) Erik ile şeftali arasındadır.
	1. Anlam			

<p>kayısı <i>is.</i> <i>Far. kayısı</i> <i>1. bot.</i></p>		-	-	Zerdalinin daha büyüğüdür.
		-	-	Zerdalinin daha iyisidir.
		-	-	Bir adı da <i>mışmıştır</i> .
		Ağaçtır.	-	-
		-	Meyve ağacıdır.	-
		-	-	Meyvedir.
	2. Anlam	Açık turuncu renktedir.	-	-
		-	Sarı-turuncu renklidir.	-
		Etlidir.	Etlidir.	-
		Suludur.	-	-
		-	Az suludur.	-
		Güzel kokuludur.	-	-
			Kokuludur.	-
		Tek çekirdeklidir.	Tek çekirdeklidir.	-
		Çekirdeği serttir.	-	-
		-	Bol şekerlidir.	-
		-	Bol vitaminlidir.	-
		-	Yaş ve kuru olarak yenir.	-
		Meyvedir.	Meyvedir.	-
				-
	3. Anlam	Beyazı pişmiş,		-
		Sarı az pişmiş		-
		Yumurtadır.		-

Görüldüğü üzere *kayısı* sözü için TS, 3; MBTS, 2, HBTS, 1 anlam vermiştir. TS, 1. anlamı, *ağaç*; MBTS, *meyve ağacı*; HBTS, *meyve* olarak belirlemiştir. Bir sözlükte (HBTS) temel anlamın *meyve* diğer ikisinde (TS ve MBTS) *ağaç/meyve ağacı* olarak verilmesi, önemli bir yaklaşım farkıdır. Diğer taraftan 1. ve 2. anlamların sıralanışında örtüşen TS ile MBTS, bu anlamların anlam birimciklerini vermede farklı davranmışlardır. Zira 1. anlam için verdikleri anlam birimciklerden sadece ikisi; 2. anlam için verdikleri anlam birimciklerin ise ancak üçü örtüşmektedir.

Diğer meyve adları için verilen tanımlar da benzer tahlile tabi tutulduğunda meyve adlarının anlamlandırılışında belirlenen anlam birimciklerle ilgili hem her bir sözlüğün kendi içinde hem de sözlükler arasında ilginç sonuçlar ortaya çıkacaktır. Ancak çalışmamızın sınırlılığı gereği bu konuyu sonlandırıp Türkçe sözlüklerde meyve adları için verilen anlamların sıralanışı konusuna geçiyoruz.

Sorunun ortaya konması için günlük dilde kullanımı olan 30 meyve adı belirlendi ve bu adların beş ayrı sözlükteki [Türkçe Sözlük (TS), Ötüken Türkçe Sözlük (ÖTS), Misalli Büyük Türkçe Sözlük (MBTS), Hayat Büyük Türk Sözlüğü (HBTS), Kâmus-ı Türkî (KT)] anlamlandırılış/anlamlarının sıralanışı bir tabloda sunuldu. Amacımız bu adların temel/birinci anlamlarının *meyve* olarak mı, *ağaç/ağaççık/çalı/bitki* olarak mı verildiğini tespit etmek olduğundan tanımlara yer verilmedi; gerekmedikçe ilk iki anlam dışındaki anlamlar da tabloya alınmadı. *Meyve* yerine *yemiş* kelimesi kullanılmışsa birlik sağlamak için *yemiş* kelimesi de *meyve* olarak değiştirildi. Dikkat çekilmesi gereken tanımlamalar dipnotta gösterildi.

30 meyve adının beş ayrı Türkçe sözlükteki anlamlandırılış aşağıdaki gibidir:

2. Tablo: 30 Meyve Adının Beş Ayrı Türkçe Sözlükteki Anlamlandırılış

Meyve adları	TS	ÖTS	MBTS	HBTS	KT
ahlat Rum. / Yun. ahladı ¹⁰ .	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç ¹¹ ve meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	1. meyve 2. ağaç
ahududu < Far. âhû (ceylan)+tût (dut)+T. +u	1. ... bitki 2. meyve	... çalı; ağaç çileği ¹²	1. ... bitki 2. meyve	meyve	meyve
ahç <ET. aluç (Tietze); âlû+ça/âlû (Clauson)	1. ağaç 2. meyve	1. ... çalı ve meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
armut <Far. emrûd	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
ayva <Far. âbiâ	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
badem < Far. bâdâm	1. ağaç ¹³ 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
böğürtlen <Far. böğür-t-en (Tietze)	1. ... çalı 2. meyve	1. ... çalı 2. meyve	1. ... çalı 2. meyve	... çalı ve meyve	1. ... çalı/ağaç 2. meyve

¹⁰ Kelimelerin köken bilgisi, *Ötüken Türkçe Sözlük* başta olmak üzere, tabloda adı geçen sözlüklerden alınmıştır. Amacımız bu sözlerin kökenini aydınlatmak olmadığından bu konuda ayrıca bir araştırma yapılmamıştır.

¹¹ Ağaç yerine “*yaban armudu*” ifadesi kullanılmıştır.

¹² Ağaç çileği “ağaç” maddesinde, “*güllillerden bir bitki ve onun meyvesi*” olarak açıklanmıştır.

¹³ TS, *badem ağacı*’nı ayrıca madde başı yaparak şöyle açıklamıştır: “*a. bit. b. Güllillerden, 6-8 metre yükseklikte, ilkbaharda beyaz veya pembe renkli çiçekler açan bir tür ağaç, badem (Amygdalus communis ve Prunus amygdalus)*”.

Türkçe Sözlüklerde Meyve Adlarının Anlamlandırılışı

ceviz < Ar. ceviz ¹⁴	1. ağaç 2. (...) 3. meyve	1. ağaç 2. (...) 3. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
dut < Far. tût /tûd	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
elma < ET. al-ım-la (Brockelmann)	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	ağaç ve meyve	meyve
erik <ET. ir-ik / ir-ük / ür-ük /er-ük	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
findık < Ar. funduk/Yun. pontikus	1. ağaççık 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaççık 2. meyve	meyve	meyve
greyluft < İng. grapefruit	1. ağaç 2. meyve	meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	-
hurma < Far. ħurmâ	1. ağaç ¹⁵ 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. meyve 2. ağaç	meyve	meyve
iğde < ET. yigde/yikde	1. ağaç 2. meyve	1. ağaççık 2. meyve	1. ... bitki 2. meyve	ağaç ve meyve	ağaç ve meyve
kayısı < Far. ħaysî	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
kestane < Rum. / Yun. Kastania	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
kiraz <Rum./ Yun. kerosos	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	ağaç ve meyve	meyve
kivi < İng. kiwi	meyve	2. meyve ¹⁶	meyve	-	-
limon < Rum./ Yun. lemoni /Ar. lîmûn	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve

¹⁴ TS, *ceviz*'in anlamlarını şöyle sıralamıştır: “a. 1. bit. b. Cevizgillerin örnek bitkisi olan, uzun ömürlü, gövdesi kalın, kerestesi değerli, yurdumuzda çok yetişen ağaç (*Juglans regia*): Ceviz ağaçlarının altına çökebilir, tabakalarınızdan birer sigara yakabilirsiniz. □ -S. F. Abasıyanık. 2. sf. Bu ağacın kerestesinden yapılmış: Yedekleri ise ceviz dolabın alt tarafına kaldırılmıştı. □ -N. Cumalı. 3. bit. b. Bu ağacın dışı kabuklu, içi yağlı ve nişastalı yemişi, koz: Cebimdeki paranın yarısını ayırıp avuç avuç ceviz alıyorum, sevinçle dolduruyorum ceplerimi. □ -R. Mağden”. *Ceviz*'in anlam sıralamasını, ÖTS de aynı şekilde yapmıştır.

¹⁵ TS'te, bu madde şöyle verilmiş: “a. Far. ħurmâ 1. Hurma ağacı. 2. Bu ağacın tatlı meyvesi”. Daha sonra *hurma ağacı* tekrar madde başı yapılmış ve şöyle açıklanmıştır: “a. bit. b. Palmiyegillerin eski çağlardan beri Kuzey Afrika'da kültürü yapılan, gövdesi uzun, yaprakları büyük ve dikenli bir ağaç (*phoenix dactylifera*)”. Aynı şekilde, MBTS de *hurma ağacı*'nı *hurma*'dan ayrı olarak yeniden madde başı yapmıştır.

¹⁶ ÖTS, *kivi*'nin birinci anlamını “üç kuş türünün ortak adı” olarak belirlemiştir.

mandalina < İsp. mandarina /İt. mandarino	1. ağaç 2. meyve	1. ağaççık 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
muz < Ar. mûz	1. ... bitki 2. meyve	1. ... bitki 2. meyve	1. ... bitki 2. meyve	meyve	meyve
nar <Far. enâr	1. ağaç 2. meyve	1. ... bitki 2. meyve	1. ağaççık 2. meyve	ağaç ve meyve	meyve
portakal < Fr. Portugal (Portekiz)	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	ağaç ve meyve	meyve
şeftali <Far. şeft (kaba, semiz) +âlû (erik) şeft kalın,	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
turunç <Far. turunc	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
üzüm < ET. üz- (koparmak)üm	meyve	meyve	meyve	meyve	meyve
vişne <Bulg. Visna /Yun. Vissina /Far. vişne	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
zerdali <Far. zerd (sarı) + âlû (erik)	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç ¹⁷ 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	meyve	meyve
zeytin < Ar. zeytûn	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	1. ağaç 2. meyve	bitki ve meyve	meyve

Değerlendirme

1. Tablodaki adların anlamlandırılışında, temelde şu iki farklı tutum gözlenmektedir:

a. Bu adların ilk anlamını ağaç/ağaççık/çalı/ bitki olarak verenler: TS, ÖTS ve MBTS

b. Bu adların anlamını/ilk anlamını meyve olarak verenler: HBTS ve KT

2. Ayırtılara bakıldığında ise şu bilgiler öne çıkmaktadır:

a. TS, ÖTS ve MBTS, genel olarak söz konusu adların ilk anlamlarını ağaç olarak verdiklerinden ağaç (*armut ağacı, elma ağacı* gibi) için ayrıca bir madde başı oluşturmamışlardır. Ancak bu konuda istikrarlı bir tutum sergilenmemiştir. Örneğin, TS, *badem ağacı* ve *hurma ağacı* 'nı; MBTS ise *hurma ağacı* 'nı ayrıca madde başı yapmıştır¹⁸.

¹⁷ Ağaç yerine, "bir tür kayısı, sarı erik, acı kayısı, fışfış" ifadeleri kullanılmış.

¹⁸ Benzer tutum, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*'nde de göze çarpmaktadır. *Baytop*, çalışmasında *ahlat, ahududu, alıç, badem, böğürtlen, ceviz, elma, erik, içde, kestane, kiraz, zerdali* gibi adlara ilkin ağaç/bitki; ikinci olarak meyve anlamını vermiştir. *Dut, zeytin, fındık* ve *hurma* yerine *dut ağacı, zeytin ağacı, fındık ağacı, hurma ağacı* ifadelerini kullanmış ve aynı şekilde anlamlandırmıştır. *Kayısı* için *zerdali* sözüne gönderme yapmış, onu da

HBTS ve KT, genel olarak söz konusu adları öncelikle bir meyve türü olarak anlamlandırmış; bu meyveleri veren ağaçları, HBTS yer yer, KT ise çoğunlukla, siyah puntuyla iç madde olarak vermiştir: **armut ağacı**: bu meyveyi veren ağaç; **hurma ağacı**: bu meyveyi veren ağaç; **muz ağacı**: bu meyveyi veren ağaç gibi.

b. TS ile ÖTS, *ceviz* adının meyve anlamını 3. sırada, “2. bu ağacın kerestesinden yapılmış olan (mobilya)” anlamından sonra vermişlerdir. Yani bu sözlüklere göre *ceviz* denince akla ilk önce *ceviz ağacı*, sonra onun *kereste* ve *mobilyası* daha sonra *ceviz meyvesi* gelmektedir.

c. 30 addan ancak üçünün anlam sıralamasında aynı tutumun sergilendiği gözlenmektedir: *böğürtlen* (1. bir tür çalı. 2. meyve), *iğde* (1. ağaç/ağaççık/bitki 2. meyve) ve *üzüm* (meyve).

Kivi için de benzer durum söz konusu olmakla birlikte, bu meyve HBTS ve KT'nin telifinden sonra Türkiye'ye geldiğinden¹⁹ adı geçen eserlerde yer almamıştır.

Hiç şüphesiz tablodaki verilerle ilgili başka değerlendirmeler de yapılabilir ancak çalışmanın amacı, belirlenen adların birinci anlamlarının ne olması gerektiğini tartışmak olduğundan verilerle ilgili daha fazla detaya girilmeyecektir.

Belirlenen adların ilk anlamı ne olmalıdır?

Bu soruya cevap vermek için öncelikle *anlam*, *sözlük anlamı*/*temel anlam* ve *yan anlam* kavramlarına kısaca değinmek gerekmektedir.

Belirtilen kavramların dil bilgisi terimleri sözlüklerindeki açıklaması şöyledir:

Anlam/m'anâ (İng. sense): “Bir kelime, bir söz, bir hareket ve olgudan anlaşılan şey; bunların işaret ettiği, hatırlattığı kavram veya nesne” (Topaloğlu, 1989: 24). “Anlam; ister birey olsun, ister bir grup veya toplum olsun vericinin ve alıcının niyetine, dünya bilgisine, bağlamlama yetisine, içinde bulunduğu kültürel donanımına vb. göre şekillenir” (Yılmaz, 2014: 6).

Sözlük anlamı: “Bir kelimenin herkes tarafından bilinen, sözlüklerin yansıttığı ilk ve asıl anlam. bk. ve krş. *asıl anlam*” (Korkmaz, 2003: 199). **Asıl anlam:** “(Osm. *Ma'nâ-i hakîkî, ma'nâ-i aslî*; karşıtı: *yan anlam*). Kelimenin anlattığı ilk ve ana kavram. Ör. *Göz kelimesinin asıl anlamı 'görme organı', baş kelimesinin asıl anlamı 'insan veya hayvanda vücudun üstünde veya önünde bulunan organ'dır. Öz anlam, temel anlam, asıl anlam, düz anlam*” (Topaloğlu, 1989: 31).

Yan anlam: “(Osm. *Ma'nâ-i tâlî*; karşıtı: *asıl anlam*). Bir kelimenin kullanımı sırasında kazandığı, asıl anlamı dışındaki ikinci derecede anlamı. Ör. *Burun kelimesi bir organ adı iken coğrafya terimi olarak da bir yan anlam kazanmıştır. Ayrıca yurt (kalacak, barınacak yer), ana (asıl, temel), efendi (koca), göz (terazi kefes) gibi anlamlar da yan anlamdır. Katkın (türeme) anlam, üreme anlam, kullanım anlamı.*” (Topaloğlu, 1989: 157)

Genel sözlüklerde çokanlamlı madde başlarındaki anlamlar sıralanırken birinci olarak temel anlam, ardından yan anlamlar verilir. (Boz, 2009a: 147). Zamanla bu sıralama değişebilir, çok anlamlı bir sözün kimi anlamları hatırlanmaz olabilir, yan veya mecaz bir anlam, temel anlam sırasına geçebilir (Çolak Bostancı, 2009: 151).

diğerleri gibi tanımlamıştır. Şu adlara ise yer vermemiştir: *armut, ayva, greyfurt, kivi, limon, mandalina, muz, nar, portakal, şeftali, turunc, vişne, üzüm* (Baytop, 1997).

¹⁹ Ordu ili Ticaret Borsasının verilerine göre *kivi*, Türkiye'ye 1994'ten itibaren gelmiştir. (bk. <http://www.ordutb.org.tr>).

²⁰ Sarı, sözcükte anlamı, bu yaygın tasniften farklı olarak *asıl/kalıcı* ve *geçici* anlam olmak üzere temelde ikiye ayırır, yan anlamı; temel anlam, ad aktarması ve terim anlamıyla birlikte *kalıcı anlam*'in içinde sayar (2013: 290).

Genel sözlükler hazırlanırken birinci anlamın seçimi önem arz etmektedir. Özellikle günlük dilde sıklıkla kullanılan sözler için bu daha da önemlidir. Zira sağlıklı bir iletişim aynı gösterenden aynı gösterilenin anlaşılması ile mümkün olabilir. Bunun için belki her sözün değil, ancak umuma mal olmuş, köylüden kentliye, çocuktan yetişkine herkesin dilinde olan sözlerin anlamları verilirken toplumsal algıyı göz ardı etmemek gerekir.

Çalışmaya konu olan adlar da ekseriyeti toplumun geneli tarafından yaygın olarak kullanılan adlardır. TS, ÖTS ve MBTS, birkaç istisna hariç, bu adların ilk anlamlarını ağaç olarak; HBTS ve KT ise meyve olarak vermiştir. Acaba bu sözlüklerden hangilerinin anlam tercihleri toplumsal algıyla daha çok örtüşmektedir?

Türkçe sözlüklerdeki tercih farklılıklarının, Türkçe konuşurlarında ne yönde gerçekleşeceğini ortaya koymak amacı ile küçük çaplı bir anket gerçekleştirildi. Bunun için öncelikle lisans seviyesindeki 50 kişilik bir öğrenci grubuna çalışmada değerlendirilen 30 adın listesi sunularak “Aşağıdaki tabloda verilen sözlerin aklınıza gelen ilk anlamlarını karşınıza yazınız.” şeklinde bir soru soruldu. Ancak gelen cevaplar, sözcüklerin ilk anlamlarından çok; *bir ilçe* (ahlat için), *bitki çayı /reçel* (ahududu için), *ayı*, *kel Mahmut* (armut için), *bıyık* (badem), *bülbül* (dut), *baklava* (ceviz), *Adem ile Hava* (elma), *Kara Deniz* (fındık için), *dini yiyecek*, *kutsal meyve*, *Medine* (hurma için), *zurnacı* (limon), *yağ* (zeytin için) gibi, daha çok çağrışımlara dayalı ifadeler oldu. Hal böyle olunca bu soru ve liste üzerinden uygulamaya devam edilmedi. Liste, hemen herkesçe bilinen meyve adlarını kapsayacak şekilde daraltıldı, soru da “Aşağıdaki sözler, size ilk olarak ağacı mı, meyveyi mi hatırlatıyor?” şeklinde değiştirilerek çoğunluğu lisans düzeyindeki öğrencilerden oluşan, ancak içinde öğretim elemanlarının da bulunduğu 100 kişilik başka bir gruba soruldu. Çıkan sonuç aşağıdaki gibidir²¹:

3. Tablo: Türkçe Konuşurlarının Meyve Adlarını Anlamlandırışı

Adlar	Meyve	Ağaç
1. Armut	95	5
2. badem	74	26
3. ceviz	62	38
4. dut	73	27
5. elma	96	4
6. erik	91	9
7. fındık	75	25
8. hurma	78	22
9. kayısı	96	4
10. kestane	73	27
11. kiraz	93	7

²¹ Katılımcılar, yer yer *hurma*, *fındık*, *badem*, *dut*, *kestane*, *ceviz* gibi adlar için *meyve* yerine *kuruyemiş* ifadesini kullanmışlardır. Bu ifadeler de kategorik olarak *ağaç*'a değil *meyve*'ye işaret ettiğinden *meyve* olarak değerlendirilmiştir.

12. limon	77	23
13. nar	90	10
14. portakal	95	5
15. şeftali	99	1
16. zeytin	55	45

Bu tabloya göre;

1. Bütün adlarda birinci anlamın *meyve* olarak tespit edilme oranı *ağaç* olarak tespit edilme oranına nispeten daha yüksektir. Bu sonuç, Türkçe konuşurlarının söz konusu adları adlandırmadaki tercihlerinin TS, ÖTS ve MBTS gibi Türkçenin başlıca çağdaş sözlüklerdeki anlamlandırmalar ile değil, HBTS ve KT gibi daha eski sözlüklerdeki anlamlandırmalarla örtüşüğünü göstermektedir.

2. Listedeki adların birinci anlamlarının *meyve* olarak algılanış oranı çoktan aza doğru şöyledir: *şeftali* (99), *elma* (96)/*kayısı* (96), *armut* (95)/*portakal* (95), *kiraz* (93), *erik* (91), *nar* (90); *hurma* (78), *limon* (77), *findık* (75), *badem* (74), *dut* (73)/*kestane* (73), *ceviz* (62), *zeytin* (55)

3. *Şeftali*, *elma*, *kayısı*, *armut*, *portakal*, *kiraz*, *erik* ve *nar* gibi adların birinci anlamlarının daha yüksek oranda (% 90 ve üzeri) *meyve* olarak anlaşılması, bu adların işaretledikleri nesnelere daha çok yaş olarak tüketilmesine ve zihinlerdeki *meyve* tasavvuruna daha uygun olmasına yorulabilir. Diğer adların nispeten daha düşük oranda *meyve* olarak anlaşılması ise *hurma*, *findık*, *badem*, *dut*, *kestane*, *ceviz* gibi nesnelere daha çok kuru olarak tüketilmesi, *limon*'un doğrudan değil de daha çok bir katkı gıda olarak kullanılması ve *zeytin*'in belli işlemlerden geçirildikten sonra daha çok kahvaltılık gıda olarak tüketilmesi ile ilişkilendirilebilir. Zira bu durumun, katılımcıların söz konusu nesnelere *meyve* olup olmadığını konusunda tereddüde düşürdüğü ve yapılan anlam tercihlerini etkilediği düşünülmektedir.

Tartışma

Elma, *ceviz*, *portakal* gibi gösterenler öncelikle *ağaç* kavramını mı yoksa *meyve* kavramını mı göstermektedir?

Konuyu, biri dil bilimsel, diğeri sosyo-kültürel olmak üzere iki boyutlu ele almak mümkündür.

Dil bilimsel boyut

Gerek bitki bilimi çalışmalarında²² gerekse genel Türkçe sözlüklerde²³ *elma*, *ceviz*, *nar*, *portakal* gibi gösterenlere öncelikle *ağaç* anlamı verenlerin aynı zamanda *elma ağacı*, *ceviz ağacı*, *portakal ağacı* gibi ifadeleri kullandıkları, bu kavramların varlığını kabul ettikleri bilinmektedir.

²² Bu konuda bk. "Meyve ve ağaç kavramlarının birbirinin yerine kullanımı" bölümü.

²³ Örneğin, TS, *ceviz*'in 1. anlamını "a. 1. bit. b. Cevizgillerin örnek bitkisi olan, uzun ömürlü, gövdesi kalın, kerestesi değerli, yurdumuzda çok yetişen ağaç (*Juglans regia*)". şeklinde ağaç olarak vermiş, ancak bu anlamı örneklendirirken *ceviz*'i değil *ceviz ağacı*'ni kullanmıştır: "*Ceviz ağaçlarının altına çökebilir, tabakalarınızdan birer sigara yakabilirsiniz.* □ -S. F. Abasıyanık". MBTS, *hurma*'nın her iki anlamını verirken de *hurma ağacı*'ni kullanmıştır: "1. *Hurma ağacının tatlı meyvesi* 2. *Hurma ağacı*..."

Elma ağacı, ceviz ağacı, portakal ağacı gibi tamlamalarda tamlayan ile tamlananın ilişkisi²⁴ nasıl açıklanabilir? Bu tamlamalarda *elma ağacı* derken *elma cinsinde/türünde/adında ağaç* mı, yoksa *elma adlı meyveyi veren ağaç* mı kastedilmektedir?

Yani buradaki tamlayan-tamlanan ilişkisi, *söğüt ağacı* (söğüt türünde/adında ağaç), *çınar ağacı* (çınar türünde/adında ağaç), *Ankara şehri* (Ankara adındaki şehir) tamlamalarında görülen ilişki türünde bir ilişki midir? Yoksa *bal arısı* (bal veren arı), *süt ineği* (süt veren inek, süt için beslenen inek), *şeker fabrikası* (şeker üreten fabrika) tamlamalarındaki türden bir ilişki midir?

Bu konuda sözlük yazarlarının açık bir tavır sergilediklerini söylemek güçtür. Ancak MBTS’te madde başları için yapılan açıklamalarda yazarın bu konudaki görüşünü sezdirecek kimi işaretlere rastlamak mümkündür. Örneğin, Ayverdi’nin, “**Fındık:** (...) kışın yapraklarını döken ve **aynı isimdeki** meyveyi veren ağaççık. **Kiraz:** gülgillerden, genellikle yapraklanmadan önce çiçek açan (...) **aynı isimdeki meyveyi** veren ağaç; **Limon:** Turuncgillerden, sıcak ülkelerde yetişen ve **aynı isimdeki meyveyi** veren, kerestesi makbul ağaç.” şeklindeki açıklamalarından, onun *kiraz*, *findık* ve *limon*’u öncelikle ağacın adı/cinsi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Tespitlerimize göre, yazar benzer ifadeyi diğer adlar için kullanmamıştır. Bu durum, onun diğer adlar konusunda da benzer görüşte olup olmadığını belirlememizi güçleştirmektedir.

Aynı şekilde, İzci (2004) de şu cümlesinde *badem*, *erik kayısı* sözlerini ağaç’ın cinsini/türünü belirtmek üzere kullanmış görünüyor: “*Badem, erik, kayısı gibi ağaçlar şimdi çağlarını büyütüyor. Elmalarsa uçuk pembe, beyaz arası iri çiçeklerini sebil etmişler.*”

Şüphesiz, her bitki adı gibi meyve ve meyve ağacı adlarının da türlü konuluş hikâyeleri vardır²⁵. Bu bilgileri ortaya koymak başlı başına kapsamlı çalışmalar gerektirir. Bize göre konuluş hikâyeleri ne olursa olsun, bu gün biri *mandalina*, diğeri *mandalina ağacı*; biri *nar*, diğeri *nar ağacı* olmak üzere iki kavram vardır. *Mandalina* ve *nar*, konuluş anlamı itibari ile önceleri *ağaç*’ı imgelemiş olsa bile, ki o zaman meyve de ya aynı adla ya da başka bir adla anılmış olmalı, kullanılış anlamı itibariyle bugün için öncelikle *meyve*’nin kendisini belirtmektedir. Dolayısıyla bugün için *mandalina ağacı* tamlamasından *mandalina meyvesi*’ni veren ağaç, *nar ağacı* tamlamasından *nar meyvesi*’ni veren ağaç manası anlaşılmalıdır. *Mandalina*’nın, *nar*’ın vs. *ağaç* anlamında kullanılması, konuşma dilinin az çabayı yeğleme özelliğinden ve buna bağlı olarak yapılan kısaltmalardan kaynaklanmalıdır. Tıpkı, *cep telefonu* yerine *cep*, *çöp sepeti* yerine *çöp* ifadesinin kullanılması gibi. Kaldı ki kısaltma sadece meyve türleri için ve tek taraflı yapılmamış, meyve ağacı yerine meyve (**Meyve dikilecek** toprağın...), üzüm yerine asma (Anavatani Anadolu olmayan **meyve türü: asma**...) kullanılmıştır.

Sosyo-kültürel boyut

Bir göstergesiyle çözümlenmede bireyin yaşantısı, kültürel durumu önemlidir. Buna hazır bulunuşluk düzeyi de denebilir. Zira bir göstergesiyle çözümlenme süreci çoğu zaman bilinenden bilinmeyene doğru bir seyir izler. Kişi, çok anlamlı bir göstergenin, kendi yaşantısında var olmuş veya olan anlamını daha önce düşünür ve daha çabuk kavrar. Bu durum, ele aldığımız adlar için de geçerli olmalıdır.

Mesleği itibariyle bahçecilik işleri ile uğraşan, fidan yetiştiren, kısaca ağaç kültürü ile haşır neşir kişiler hariç tutulursa, Türkçe konuşurları, genel olarak doğrudan ve çoklukla

²⁴ Karademir, *Türkiye Türkçesinde İyelik Olgusu* adlı çalışmasında “Belirtisiz ad tamlamasının anlamsal yükü” başlığında, belirtisiz ad tamlamalarındaki tamlayan-tamlanan ilişkisinden kaynaklanan 50 farklı anlam belirlemiştir (bk. Karademir, 2013: 255)

²⁵ Örnek olarak bk. Aydın, 2008.

meyve ile mi yoksa *ağaç* ile mi temas halindedir? Hiç şüphesiz *meyve* ile. Çok kişi sofrasında sıklıkla gördüğü ve yaş veya kuru olarak tükettiği bazı meyvelerin ağaçları ile ya hiç temas halinde olmamış ya da az olmuştur. Dolayısıyla tabii olan, bu adların, Türkçe konuşurlarına öncelikle *ağaç*'ı, *ağaççık*'ı, *çalı*'yı vs. değil *meyve*'yi hatırlatmasıdır. Yukarıda sunulan anket sonucu da bunu destekler niteliktedir.

Sonuç

1. Gerek bitki bilimi çalışmalarında gerekse genel Türkçe sözlüklerde meyve ve ağaç gösterenleri farklı kavramları işaretlemekle birlikte, ad aktarmasıyla/düz değişmeceyle (metonymy) meyve ve türleri, ağaç ve meyve ağacı türlerinin yerine kullanılabilir.

2. Genel Türkçe sözlüklerde meyve adlarını anlamlandırma ve bu anlamları sıralamada farklı tutumlar sergilenmiştir.

3. *Kamus-ı Türkî* ve *Hayat Büyük Türk Sözlüğü* gibi Türkçe sözlükler *armut*, *elma*, *ceviz* gibi adları meyve türleri olarak değerlendirirken *Türkçe Sözlük*, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* ve *Ötüken Türkçe Sözlük* gibi başlıca genel Türkçe sözlükler, ad aktarmalı kullanımların ve çeşitli yabancı kaynaklardan alınan tanımların da tesiriyle olmalı ki *armut*, *elma*, *ceviz* gibi meyve adlarının birinci anlamını *ağaç* olarak vermişlerdir.

4. Bu tür adların *meyve* anlamını ikinci, hatta *ceviz* adında olduğu gibi üçüncü sırada vermek dilin toplumsal bir varlık olma özelliği ile bağdaşmamaktadır. Zira, gerek anket sonuçları gerekse tartışma bölümünde ortaya konan düşünceler; *armut*, *elma*, *ceviz* gibi adların Türkçe konuşurları için öncelikle *meyve* manasını ifade ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu adların birinci anlamları verilirken sadece çoğunluğu yabancı kaynaklardan tercüme tanımlar değil, dilin, kendi ürünü olduğu konuşurların algıları da dikkate alınmalı; *armut*, *elma*, *şeftali* gibi adların birinci anlamları *meyve*, ikinci anlamları *ağaç* olarak verilmelidir. Ayrıca TS'nin yaptığı gibi sadece *badem ağacı* ve *hurma ağacı* değil, diğer meyve ağaçları da madde başı yapılmalıdır.

Kaynaklar

Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük. *Türk Dili*, 698: 162-169.

Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi (AÜAÖF). (2002). *Genel Meyvecilik* (e-kitap).

Anşin, R., Özkan Z. C. (2006). *Tohumlu Bitkiler, Odunsu Taksonlar*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Basımevi.

Aydın, M. (2008). Ordu ve Yöresi Ağızlarında Armut Adları. *Turkish Studies*, 3/3: 129-138.

Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Basatemur, A. (2013). *Sözlükbirimlerin Tanımlanması Bağlamında Türkçe Sözlüklerin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Baytop, T. (1997). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Boz, E. (2009a). Çağdaş Türkçe Sözlüklerde Çokanlamlı Madde Başlarındaki Anlamların Sıralama Sorunu: 'Klasik' Örneği. *Turkish Studies*, 4, 146- 158.

Boz, E. (2009b). Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış. *Turkish Studies*, 4/4: 173-183.

Boz, E. (2011). Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 4: 9-14.

- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük 1-2-3-4-5*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çolak Bostancı, G. (2009). Mecaz Anlamı Temel Anlama Dönüşen Kelimeler. *Turkish Studies*, 4: 148- 171.
- Ebcioğlu, N. (2005). *Ağaçlar, Ağaççıklar, Çalılar vb. Bahçe Süs Bitkileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ebcioğlu, N. (2008). *Sevgili Bahçem*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gerçekoğlu, Resul (2012). Meyveciliğin Ülke Ekonomisindeki Yeri. R. Gerçekoğlu, Ş. Bilgener, A. Soylu (Ed.), *Genel Meyvecilik* (s. 1-31). Ankara: Nobel Yayınları.
- Hepaksoy, S. (2012). Meyve Fidanı Yetiştirilmesi. R. Gerçekoğlu, Ş. Bilgener, A. Soylu (Ed.), *Genel Meyvecilik* (s. 157-193). Ankara: Nobel Yayınları.
- Hepaksoy, S., Eroğul, D. (2012). Önemli Meyve Çeşitleri. R. Gerçekoğlu, Ş. Bilgener, A. Soylu (Ed.), *Genel Meyvecilik* (s. 305-379). Ankara: Nobel Yayınları.
- İlhan, N. (2009). Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri. *Turkish Studies*, 4/4: 534-554.
- İmer, K. vd. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İzci, A. (2004). *Ağaçlar Kitabı (Deneme)*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karademir, F. (2011). “Dil Bilim İle Dil Bilgisi, Dil Bilimci İle Dil Bilgici Karşıt Göstergeler midir?”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/6: 111-117.
- Karademir, F. (2013). *Türkiye Türkçesinde İyelik Olgusu*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kayacık, H. (1977). *Orman ve Park Ağaçlarının Özel Sistematiği*. İstanbul: Çelikkilt Matbaası.
- Kocaman, A. (1998). Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük. *Kebikeç*, 6: 111-113.
- Komasyon (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003b). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kütevin, Z., Kütevin, E. (1990). *Meyvecilik*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Mamıkoğlu, N. G. (2012). *Türkiyenin Ağaçları ve Çalıları*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Ölker, G. (2011). Sözlük Türleri ve Kelime Sıklığı Sözlüğü Üzerine. *Dil Araştırmaları*, 9: 45-60.
- Rado, Ş. (1970). *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*. İstanbul: Tifdruk Matbaacılık.
- Sarı, M. (2013). Sözcüklerde Asıl/Kalıcı ve Geçici Anlam ve Bunun Dil Öğretimindeki Yeri. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı “Balkanlarda Türkçe” Hëna e Plotë "Beder" Üniversitesi*, 14-16 Kasım 2013; Tiran/Arnavutluk, s. 248-293.
- Sezgin, K. (2002). *Genel Meyvecilik*. Ankara: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Soylu, A. (2012). Meyvenin Oluşumu, Meyve Türlerinde Eşey Dağılışı, Tozlaşma ve Döllenme. R. Gerçekoğlu, Ş. Bilgener, A. Soylu (Ed.), *Genel Meyvecilik* (s. 87-109). Ankara: Nobel Yayınları.
- Şemsettin Sami (2010). *Kamus-ı Türkî*. (Yayıma hazırlayan: Paşa Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Türemiş, N. (2012). Meyve Pomolojisi. R. Gerçekoğlu, Ş. Bilgener, A. Soylu (Ed.), *Genel Meyvecilik* (s. 285-305). Ankara: Nobel Yayınları.

Vardar, B. vd. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.

Yılmaz, E. (2014). *Temel Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

<http://www.ordutb.org.tr>

<http://www.tarim.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf>

dünya